

Вольга Лабачэўская

ФАЛЬКЛАРЫСТЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА ў ВІЛЬНІ: ВЯРТАННЕ ПРАЗ 65 ГАДОЎ

Лёс першага нацыянальнага Беларускага музея, заснаванага вядомым калекцыянерам, археолагам, этнографам, нацыянальна-культурным дзеячам Іванам Луцкевічам (1881–1919 гг.), які быў адчынены ў 1921 годзе Беларускім навуковым таварыствам у Вільні, як вядома, драматычны. У кастрычніку 1944 года Беларускі музей згодна пастанове СНК Літоўскай ССР быў ліквідаваны. Вынікам працы ліквідацыйнай камісіі стаўся падзел у чэрвені 1945 года збораў Беларускага музея паміж Літоўскай і Беларускай ССР [1, с. 115]. Знішчэнне Беларускага музея прывяло да таго, што значная частка яго збораў была страчана для беларусаў, выключана з працэсу будаўніцтва іх культуры.

У мінулым годзе, дзякуючы кантактам з літоўскімі калегамі, я даведлася, што ў Вільні існуе невядомы спецыялістам беларускі фалькларыстычны архіў, звязаны з Беларускім музеем. Аб гэтым архіве стала вядома ў 2006 годзе пасля публікацыі літоўскага этнамузыкалага Аўшры Жычкене ў «Tautosakos darbai» («Фальклорныя штудыі») Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору невялікага паведамлення аб існаванні фонда матэрыялаў па беларускаму фальклору з ілюстрацыямі некалькіх музычных узораў (надрукаваны ноты з тэкстамі), якія ў ім захоўваюцца [2].

У гэтым годзе споўніцца 90 год з дня смерці збіральніка і заснавальніка першага нацыянальнага беларускага музея Івана Луцкевіч. Спадчына гэтага рупліўца на ніве беларускай культуры і мастацтва ў адпаведнасці з гістарычнай справядлівасцю вяртаецца да нас.

На пачатку 2009 года я атрымала магчымасць¹ пазнаёміцца з матэрыяламі фонду беларускага фалькларыстычным архіва ў Літоўскім інстытуце літаратуры і фальклору. Фонд складаюць тры каробкі папяровых дакументаў у выглядзе сшыткаў, асобных аркушаў і тэматычных падборак. Каробкі пазначаны сігнатурай рукапіснага фонду літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору: LTR 7579 і маюць парадкавыя лічбы I, II, III. У дзесяці каробках з сігнатурай LTR 2646 захоўваецца картатэка ўзораў беларускіх фальклорных мелодый, усяго каля 1000 картак. Да гэтага часу фонд беларускага фалькларыстычнага архіва не сістэмазаваны і неапрацаваны належным чынам, не існуе вопісаў дакументаў, што ўскладняе выкарыстанне яго матэрыялаў беларускімі даследчыкамі.

Намі зроблена спроба апісання і першапачатковай класіфікацыі дакументаў фонду беларускага фалькларыстычнага архіва ў адпаведнасці з персаналіямі дзеячоў беларускай культуры, з імёнамі якіх яны звязаны. Гэта будзе карысным для далейшай працы з архівам беларускіх фалькларыстаў, этнографам, гісторыкам, для яго вывучэння і ўвядзення ў навуковы і грамадскі ўжытак.

Архіўны збор Беларускага музея імя Івана Луцкевіча быў багаты, але ён не быў належным чынам апрацаваны. Гэтым можна патлумачыць тое, што на дакументах беларускага фонду, які захоўваецца ў архіве літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору, няма пячатак Беларускага музея і яго інвентарных нумароў. Фалькларыстычная частка архіва Беларускага музея, якая тычыцца выключна беларускай культуры і дзеячаў беларускага культурна-асветнага руху, не была перададзена на Беларусь. Яна засталася ў Вільні і апынулася ў Інстытуце літоўскай літаратуры і фальклору. Гэта можна патлумачыць тым, што картатэка беларускіх мелодый і запісы фальклорных матэрыялаў уяўлялі цікавасць для літоўскіх этнамузыкалагаў і фалькларыстаў у якасці параўнальнага матэрыялу. Аб

¹ Выказваю сваю ўдзячнасць за дапамогу Вікінтас Вайткявічусу і фалькларыстцы Дайве Вайткявічэне, этнамузыкалогу Аўшры Жычкене і супрацоўнікам архіва фальклору Літоўскага інстытута літаратуры і фальклору.

існаванні беларускага фонда ў фальклорным архіве Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору забыліся на доўгія гады. У 1960 годзе была апрацавана картатэка беларускіх мелодый – усяго 906 картак. Але да апошняга часу беларускія фалькларыстычныя матрыялы заставаліся незапатрабаваным. У 2006 годзе Аўшрай Жычкене была разабрана другая частка каталога фонду і падрыхтавана згаданая публікацыя. Пры гэтым, дарэчы, было знойдзена яшчэ 100 картак каталога беларускіх мелодый.

Дакументы фонду беларускага фалькларыстычнага архіва, што паходзяць з Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, датуюцца перыядам з 1817 па 1944 год і тэрытарыяльна ахопліваюць большую частку Беларусі, а таксама беларускае этнічнае памежжа ў Латвіі і на Смаленшчыне. Архіўныя дакументы можна размеркаваць па некалькіх групам.

Картатэка мелодый беларускага фальклору

Найбольш каштоўная частка архіва – картатэка ўзораў беларускіх фальклорных мелодый, якая ўключае больш за 1000 картак. На кожнай з іх пазначаны нумар мелодыі, на беларускай лацінцы дадзены наступныя звесткі: сігнатура збору, месца запісу мелодыі, прозвішча, ад каго яна запісана, хто і калі зрабіў запіс; музычная характарыстыка мелодыі: кадэнцыя, колькасць складоў, амбітус, колькасць тактаў, жанр песні. На картках запісаны два-тры радкі нот і словы песні. Кардонныя карткі маюць памер 18 x 22 см. Яны былі надрукаваныя ў 1943 годзе ў друкарні «Švitures» і «Kaup-Wilnaer Verlags-u, Drukerei – G.m.b.H., Wilna» ў 1944 годзе, аб чым сведчаць іх выходныя дадзеныя і дата вырабу. Картатэка складзена з мелодый, запісаных даследчыкам Рамуальдам Зямкевічам, этнографам Еўдакімам Раманавым, Сымонам Рак-Міхайлоўскім, Антонам Грыневічам і іншымі. Так сталася, што гэты каштоўны збор быў выведзены з ўжытку беларускай навукі і культуры на шмат дзесяцігоддзяў.

Застаецца адкрытым пытанне: хто ў часе вайны зрабіў картатэку беларускіх мелодый? Яе складальнікамі маглі быць музыканты, якія працавалі ў гэты час у Беларускаму музею імя Івана Луцкевіча, – гэта польскі кампазітар Тадэўш Шэлягоўскі (1896–1963) і выпускнік Віленскай кансерваторыі і кафедры этнаграфіі і этналогіі Віленскага ўніверсітэта, этнамузыкалаг Генадзь Цітовіч (1910–1986).

З картатэкай беларускіх мелодый напэўна звязаны «Каталог архіва беларускіх народных песняў, укладзены Шэлягоўскім», які адшукаўся сярод дакументаў другой часткі фонду беларускага фалькларыстычнага архіва. Тадэўш Шэлягоўскі ў 1938–1939 гадах выкладаў кампазіцыю ў Віленскай кансерваторыі і магчыма ў гэты час ім і быў састаўлены названы каталог. У віленскім фондзе захоўваецца толькі частка каталогу, складзенага па алфавітчынаму прычыслу на беларускай лацінцы (спіс, ноты, словы), пазначаны літарамі ад А да G.

Архіўныя дакументы Антона Грыневіча (1877–1937)

Большую частку віленскага беларускага фалькларыстычнага фонду складаюць дакументы, звязаныя з іменем Антона Грыневіча, фалькларыста, збіральніка песень, выдаўца, педагога, кампазітара. Яны пагратпілі ў Беларускаму музею не пазней за 1925 год, калі А.Грыневіч пераехаў з Вільні ў Мінск.

Частку дакументаў складаюць рукапісы выданняў А.Грыневіча па беларускім фальклору: лекцыі «Навучальнік першых музычных правілаў», «Беларускі дзіцячы сьпеўнік». З беларускіх народных матываў і лірыкі. Сабрана ў 1905 – 1923 гг., «Школьны спеўнік». Ёсць тут і экзэмпляр выдання першага беларускага падручніка «Навука сьпеву (правілы і практыка)» для выкарыстання ў пачатковых школах, які быў надрукаваны ў Вільні ў 1923г. на сродкі аўтара з дазволу камісіі Беларускага навуковага таварыства, з дарэчным надпісам: «Паважанаму пану Антону Луцкевічу. 29.X.1923».

Другую частку дакументаў складаюць шматлікія разрозненыя фальклорныя запісы, якія рабіў Грыневіч, пачынаючы з 1910-х гадоў у розных мясцінах Беларусі. Акрамя песень ёсць запісы абрадаў, напрыклад, «Хрэсціны» і «Вяселле».

Да трэцяй групы дакументаў адносіцца перапіска А.Грыневіча, у якой адшукаліся некалькі вельмі важных лістоў для даследавання біяграфіі гэтага дзеяча культуры. Сярод іх дакументы, выдадзеныя яму на бланку газеты «Наша Ніва» ў 1911 і 1912 гадах за подпісамі рэдактара Аляксандр Уласава Вацлава Ластоўскага. У перапісцы А. Грыневіча захоўваюцца два вельмі цікавыя лісты Рамуальда Зямкевіча (1881–1943 ці 1944), бібліяграфа, публіцыста, гісторыка беларускай літаратуры, перакладчыка, калекцыянера кніг, рукапісаў, твораў народнага мастацтва. Яны добра перадаюць атмасферу, якая ў той час панавала ў беларускім асяроддзі Вільні і Варшавы, змяшчаюць шмат цікавых фактаў біяграфіі і творчай дзейнасці А.Грыневіча і Р.Зямкевіча на ніве збірання і вывучэння беларускага песеннага фальклору, народных танцаў, а таксама датычача другіх беларускіх дзеячоў.

Сярод дакументаў Грыневіча ёсць таксама старадаўнія ноты і фальклорныя запісы, якія дасылаў яму Р. Зямкевіч. Напрыклад, ноты пад загаловам «Танцы і сьпевы з матэрыялаў Р.Земкевіча. Спісана з арыгіналаў 10.1.1919 А. Грыневічам». Ёсць ноты беларускага народнага танца-песні з-пад Крошына (Баранавіцкі раён Брэсцкай вобл.) «Żurawiel» («Жураваль»), запісаны невядомым аўтарам у 1876 годзе, які знайшоў Р. Зямкевіч і перапісаў 6.09.1915 у бібліятэцы пана Канстанцыя Святаполк-Завадскага ў Крошыне. У допісе Зямкевіча да нот пазначана, што гэтая бібліятэка была спалена падчас Першай сусветнай вайны і арыгінал нот згублены. Да знаходак Р. Земкевіча, імаверна, адносяцца ноты пад загаловам «Беларускія народныя музыкальныя творы, запісаныя Міхаілам Ельскім у Ігуменскім павеце ў 1885 годзе для Аляксандра Ельскага», сярод якіх «Мяцеліца», «Казачок», «Чумадрыха», «Старадаўні вясельны танец на польскі лад», «Гандзя», «Кукаўка», «Чыжык».

Даследчыкам гісторыі беларускага культурна-аэраджэнчаскага руху будучь цікавыя лісты, адрасаваныя А. Грыневічу Вацлавам Ластоўскім 10.05.1912, Браніславам Тарашкевічам, Васілём Клімко з в.Зapolле, Почапоўскай гміны, Навагрудскага павету 10.02.1924.

Запісы фальклору, абрадаў і ноты рознага паходжання

Дакументы архіва красамоўна сведчыць аб тым, што ў віленскім асяроддзі беларускай інтэлігенцыі фальклорам былі захаплены не толькі фалькларысты, музыканты, этнографы, але і іншыя дзеячы культуры, якія таксама збіралі, запісвалі народныя творы. Ёсць у віленскім архіве фальклорныя матэрыялы, сабраныя С. Рак-Міхайлоўскім, Я. Драздовічам, Л. Вітан-Дубейкоўскім, М. Пешокевічам.

Значную па колькасці дакументаў частку фонду архіва Беларускага музея імя Івана Луцкевіча складаюць запісы песень і твораў іншых фальклорных жанраў, абрадаў, моўных матэрыялаў, якія разам з лістамі аўтараў запісаў дасылаліся з месцаў у рэдакцыі віленскіх газет «Наша Ніва» (1906 – 1915), «Беларуская крыніца» (у Вільні выходзіла з 1919 па 1937, з 1938 па 1940), «Шлях маладзі» (1930). Да гэтай групы аднясём фальклорныя запісы вучняў Віленскай беларускай гімназіі (1919–1944), Віленскага універсітэта імя Стэфана Баторыя. Гэты масіў дакументаў датуецца 1906–1944 гадамі. Яны сведчаць пра тое, што ў гэты перыяд да збірання беларускага фальклору было далучана шырокае кола інтэлігенцыі і вучняў з віленскага беларускага асяроддзя. Інструкцыі для збіральнікаў беларускай народнай песні распаўсюджваў між іншым Беларускі музей імя Івана Луцкевіча. У віленскім фондзе захавалася шмат машынапісных экзэмпляраў гэтых інструкцый, надрукаваных на беларускай лацінцы і на кірыліцы. Пералічым некаторыя з падборак фальклорных запісаў, які можна аднесці да гэтай часткі фонду.

Сярод матэрыялаў архіва маецца рукапісны сшытак з трыццаці трох старонак пад навай «Вяселле Марулі. Із збору Беларускага музея ў Вільні». У ім дадзена падрабязнае апісанне вясельнага абрада, які быў выкананы сялянамі засценку Новага Філіпана Варнянскай воласці ў Віленскім радзё 15 траўня 1938 года. З прадмовы даведваемся, што ў інсцыпіроўцы вяселля бралі ўдзел 23 асобы рознага ўзросту, убранныя ў народную вопратку: «Вяселле аснована на самых старэйшых тамашніх звычаях, песнях і вопратцы. Выканаўшы вяселля адначасова з'яўляюцца і аўтарамі. Многія з вясельных цэрымоній ўжываецца яшчэ і сёння, але паволі яны ўжо забываюцца, занікаюць».

Сярод дакументаў архіва маецца шмат разрозненых нот, як у чарнавых, так і ў чыставых рукапісных запісах. Не выключана, што сярод іх ёсць аўтографы беларускіх кампазітараў Аляксея Туранкова (1886–1958), Канстанціна Галкоўскага (1875–1963) і інш.

Бясспрэчна вялікая каштоўнасць фалькларыстычнага архіва Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, які захоўваецца ў архіве фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору. Ён з'яўляецца вынікам збіральніцкай працы беларускіх прафесійных этнамузыкалагаў, этнографіаў і аматараў народнай творчасці на працягу 1906–1940-х гадоў. Разумеючы каштоўнасць гэтых дакументаў для гісторыі і даследавання беларускай культуры, Беларускі музей збіраў іх у сваім архіве.

Час уратаваў гэты збор, але ён 65 год быў недасягальны беларускім навукоўцам і грамадскасці. Адкрыццё архіва ставіць пытанні аб яго вяртанні на Беларусь, стварэнні магчымасцяў дзеля яго выкарыстання як мага больш шырокім колам даследчыкаў фальклору, музыкалагаў, гісторыкаў і біёграфіаў дзеячоў беларускай культуры. У сучасных умовах гэта значыць стварэнне копій дакументаў архіва на падставе выкарыстання камп'ютарных тэхналогій. Каб гэта рэалізаваць недастаткова асабістых ініцыятыў зацікаўленых асоб, а патрэбны пошук шляхоў сумеснага выкарыстання беларускага фалькларыстычнага архіва даследчыкамі Літвы і Беларусі. Неабходна на міждзяржаўным узроўні, у рамках беларуска-літоўскага культурнага і навуковага супрацоўніцтва вырашыць пытанні пільнай архіўнай апрацоўкі беларускага фонду ў архіве літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору, стварэнне яго электроннай версіі, публікацыі дакументаў.

Спіс літаратуры:

1. Гужалоўскі, А.А. Музеі Беларусі (1918–1941 гг.) / А.А. Гужалоўскі. – Мінск : Нац. арх. Рэсп. Беларусь, 2002. – 164, [1] с.
2. Žičkienė, A. Baltarusių tautosakas iš vilniaus Ivano Luckevičiaus Gudu muziejaus Lietuvių tautosakos rankraštyne / A. Žičkienė // Tautosakos darbai, XXXII. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. – S. 242–255.